

Ἀπόστολου Φ. Κραλίδη
Λέκτορα Ἱστορίας τῶν Θρησκειῶν, ΑΠΘ

«Ἡ ἱστορική ἐξέλιξη τοῦ Ἰσλάμ.
Ἐμφάνιση θρησκευτικῶν σεκτῶν καί παραδόσεων»

Μακαριώτατε,
Σεβασμιώτατε, Θεοφιλέστατοι,
κύριοι ἐκπρόσωποι τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας καί Ἐξωτερικῶν,
ἐλλογιμότατοι κύριοι καθηγητές,
σεβαστοί πατέρες, ἐκπρόσωποι τῶν Ἱερῶν Μητροπόλεων,
κυρίες καί κύριοι,
εὐχαριστῶ γιά τήν ιδιαίτερη τιμή πού μου γίνεται νά συμμετέχω στήν λίαν
ἐνδιαφέρουσα ἡμερίδα μέ θέμα «Γνωριμία μέ τό Ἰσλάμ», πού διοργανώνουν ἡ
Εἰδική Συνοδική Ἐπιτροπή παρακολουθήσεως τῶν Εὐρωπαϊκῶν Θεμάτων καί
ἡ Συνοδική Ἐπιτροπή Διορθοδόξων καί Διαχριστιανικῶν Σχέσεων, ὑπό τήν
αἰγίδα ὑμῶν, Μακαριώτατε, πού συμμερίζεστε τήν ἀγωνία τῶν ἡμερῶν μας στό
ζήτημα τῆς συμβιώσεως τῶν Χριστιανῶν μέ τούς Μουσουλμάνους.

Ἐγώ, κατά τό πρόγραμμα, θά περιοριστῶ στό ἱστορικό μέρος τῆς ἐξελίξεως
τοῦ Ἰσλάμ καί τῆς ἐμφανίσεως τῶν διαφόρων θρησκευτικῶν σεκτῶν καί
παραδόσεων, ὥστε νά καταστῆ ἐφικτό νά κατανοήσουμε κατά τό δυνατόν αὐτή
τή νέα θρησκεία.

Ἐάν ἐπιχειρούσαμε νά δώσουμε ἕναν ὀρισμό τοῦ Ἰσλάμ θά λέγαμε ὅτι
σύμφωνα μέ τήν οἰκεία διδασκαλία του εἶναι «ἡ ἀποκλειστική ὁμολογία» τοῦ
ἐνός παντοδύναμου Θεοῦ καί «ἡ τελεία ὑποταγή» στήν ἐντολή του. Σημαίνει μέ
ἄλλα λόγια τήν ἀποδοχή τῆς ἀποκάλυψης καί τήν ἐφαρμογή τῆς ἐντολῆς τοῦ
Θεοῦ. Οἱ πιστοί τοῦ Ἰσλάμ (μουσλιμούν) ἀποτελοῦν μία πολιτική καί θρησκευ-
τική κοινότητα (οὔμμα), πού ἰδρύθηκε ἀπό τόν ἴδιο τό Μωάμεθ, σύμφωνα μέ τό
θέλημα τοῦ Θεοῦ του. Ἡ ὑποταγή στό νόμο πού ἀποκαλύπτεται στό Κοράνιο,
ἔχει ἐφαρμογές στή δημόσια καί ἰδιωτική συμπεριφορά τῆς οὔμμα καί ἐπηρεάζει
τήν πολιτική ἱστορία τοῦ Ἰσλάμ.

Ἀσφαλῶς ἡ κατανόηση τοῦ Ἰσλάμ ἀπαιτεῖ πρωτίστως τή μελέτη τοῦ ἱεροῦ
Κορανίου, τοῦ ἐγγράφου τῆς ἰδρύσεως τῆς νέας θρησκείας, ὅπου βρίσκεται
ἀποθησαυρισμένος ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ καί ἀποκαλύπτεται ἡ θεότητά του καί ἡ
ἐντολή του πρὸς τούς πιστούς ὀπαδοῦς του.

Εἶναι γνωστό πώς ἡ ἰσλαμικὴ θρησκευτικὴ παράδοση διέσωσε κατὰ τρόπο ἀποσπασματικὸ τὰ ἱστορικὰ συμφραζόμενα πού ἀφοροῦν στὴν ἀποκάλυψη καὶ στὰ μηνύματα τοῦ Κορανίου· τοῦτο συνέβη μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Μωάμεθ, ἀπὸ τὸν τρίτο στὴ σειρά χαλίφη, τὸν Οὐθμάν (645-656). Ἡ ἀνάγκη νὰ διατηρηθεῖ ἡ ἐνότητα στὴ διδασκαλία τοῦ Ἰσλάμ, ὀδήγησε στὴ συλλογὴ ὅλων τῶν κειμένων καὶ τὴ συγκρότηση καὶ ταξινόμηση 114 σουρῶν. Προηγεῖται ἡ *φάτιχα*, σούρα πού ἀποτελεῖ μία σύντομη προσευχὴ, καὶ ἀκολουθοῦν τὰ ἐκτενῆ νομικά κείμενα τῆς ὄψιμης, ὅπως χαρακτηρίζεται, περιόδου στὴν Μεδίνα. Ὡστόσο δὲν ἔλειψαν οἱ μειονότητες πού ἀμφισβήτησαν τὴ γνησιότητα καὶ τὴν ἀκεραιότητα τοῦ κανονικοῦ κειμένου τοῦ Κορανίου. Εἶναι γνωστό πώς σέ ἀρκετὰ σημεῖα ἔχουν παρεισφύσει στοιχεῖα κατὰ πολὺ μεταγενέστερα τῆς ἱστορικῆς παρουσίας καὶ διδασκαλίας τοῦ Μωάμεθ. Εἶναι ἐπίσης σαφές πώς τὸ Ἰσλάμ ὡς θρησκεία δέχθηκε καὶ υἱοθέτησε ἀντιλήψεις γιὰ τὸ δίκαιο καὶ τὴν ἠθικὴ ἀπὸ τὴν πολυθεϊστικὴ λατρεία τῆς προϊσλαμικῆς Ἀραβίας, καθὼς καὶ ἀπὸ τίς κατ' ἐξοχὴν μονοθεϊστικὲς θρησκείες, τὸν Ἰουδαϊσμό καὶ τὸ Χριστιανισμό. Ὑπῆρξαν κάποια ρεύματα καὶ ἴσως κάποια «πρωτότυπα», ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀντλησε πληροφορίες τὸ Ἰσλάμ, ἐν κατακλείδι ὅμως προχώρησε στὴ διάδοση μίας νέας διδασκαλίας καὶ πρακτικῆς. Ὁ προϊσλαμικὸς θεὸς Ἀλλάχ (ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ *ἀλ-ιλάχ* πού σημαίνει θεός) κατέστη ὁ ἕνας καὶ μόνος ἀληθινὸς Θεός, τὸ ἱερό τῶν θεοτήτων τῆς Μέκκας *Κά'αμπα* παρέμεινε τὸ πνευματικὸ κέντρο τῆς νέας θρησκείας, ἀκρογωνιαίος λίθος τῆς θείας οἰκονομίας τοῦ Ἰσλάμ. Ὁ Μωάμεθ μετὰ τὴν δημόσια ἐμφάνισή του στὴ Μέκκα κατανόησε τὴν ἀποστολὴ του ὡς τοῦ τελευταίου Προφήτη τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους. Ἐχοντας ἀπὸ τὴν πλευρὰ του τὴ βεβαιότητα πώς ὁ Θεὸς τῶν Ἰουδαίων, τῶν Χριστιανῶν καὶ ὁ δικὸς του εἶναι κοινός, κήρυξε τὴ νέα θρησκεία, συντάσσοντας μὲ τοῦτο τὸν τρόπο μίαν «νέα βίβλο», τὸ Κοράνι.

Στὴ Μεδίνα στὰ ἐπόμενα χρόνια μετὰ τὴν Ἐγίρα, τὸ 622, οἱ βασικοὶ θρησκευτικοὶ θεσμοὶ τοῦ Ἰσλάμ πῆραν τὴ μορφή πού ἔχουν μέχρι σήμερα. Τὴν ἴδια περίοδο κατόρθωσε ὁ Μωάμεθ νὰ ἐνώσει τοὺς Ἀραβες καὶ νὰ δημιουργήσῃ τὸ ἰσλαμικὸ κράτος, πού προσέλαβε ὅμως τὴ μορφή θρησκευτικοῦ θεσμοῦ, πού προστάτευε τὴ λατρεία τοῦ ἑνὸς πραγματικοῦ Θεοῦ καὶ εἶχε ὡς μέλημα τὴν παράλληλη ἀπονομή τῆς δικαιοσύνης καὶ τὴν μὲ κάθε μέσο διάδοση τῆς μουσουλμανικῆς πίστεως.

Ὅμως οἱ ἀλλαγές, οἱ κατακτήσεις τῶν Ἀράβων καὶ ἡ ἐξάπλωση τοῦ Ἰσλάμ, προκάλεσαν καὶ συνεχεῖς ἐρμηνεῖες τοῦ ἱεροῦ βιβλίου, τοῦ Κορανίου. Ἡ σταδιακὴ αὐξηση τῶν θρησκευτικῶν καὶ πολιτικῶν θεσμῶν προκάλεσε τὴ δη-

μιουργία κλάδων τῆς δογματικῆς καί τῆς καθηκοντολογίας, ὅπου συστηματοποιήθηκε ἡ γνώση (ἴλμ) πού περιέχεται στό Κοράνι. Οἱ διαφωνίες πού προκλήθηκαν κατά τήν ἐρμηνεία καί τήν ἐφαρμογή τοῦ Κορανίου, στάθηκαν ἡ κύρια ἀφορμή γιά νά κλονίσουν τό κράτος καί τήν κοινωνία τῶν Ἀράβων. Γίνεται πλέον σαφές πῶς ἡ νέα θρησκεία ἀποτέλεσε καί πρόκληση, μέ συνέπεια νά ξεσπάσουν οἱ πρῶτες συγκρούσεις· ἀπό τή μία εἶχαμε τούς Ἀραβες καί ἀπό τήν ἄλλη τούς ἄλλοεθνεῖς μουσουλμάνους-μέλη τῆς κοινότητας, ἀπό τή μία τή θεοκρατία καί ἀπό τήν ἄλλη τή μοναρχία, ἀπό τή μία τή φυλή καί ἀπό τήν ἄλλη τή μουσουλμανική κοινότητα κ.ο.κ. Διαμάχες πού ξέσπασαν ἐκεῖνη τήν περίοδο μπορεῖ νά εἶχαν κατά τήν πρώτη φάση ὡς κίνητρο τήν οικονομική ἐκμετάλλευση, ὥστόσο ὑπῆρξαν καί ἔριδες γιά τίς βασικές ἀρχές καί τούς θεσμούς τῆς κοινότητας, ὅπως ἡ νομιμότητα τῶν χαλίφηδων (χαλίφα, τῶν διαδόχων τοῦ Μωάμεθ).

Πράγματι, ὁ θάνατος τοῦ Μωάμεθ τό 632 προκάλεσε ἔντονους κραδασμούς στό νεοσύστατο θεοκρατικό καθεστῶς. Μέ δεδομένη τή διαίρεση τῶν Ἀράβων σέ φυλές, πρώτη σκέψη ἦταν ἡ κάθε μία νά ἐκλέγει τό δικό της ἰμάμ (ἡγέτη). Ἀπό τήν ἄλλη οἱ σύντροφοι τοῦ Μωάμεθ, οἱ μετέπειτα διάδοχοί του, πού δέν εἶχαν πλέον τά χαρακτηριστικά τοῦ «προφήτη», ἀλλά τοῦ «ἀντιπροσώπου» του, ὑπεραμύνθηκαν τῆς ἀρχῆς ἡ οὐμμά νά παραμείνει ὡς κοινότητα ἐνιαία καί γι' αὐτό διετύπωσαν ἀπόψεις πῶς οἱ ἡγέτες ἔπρεπε νά διακρίνονται κυρίως γιά τήν εὐσεβεία τους, ὥστε ἡ ἀνάληψη τῆς ἐξουσίας νά εἶναι ἀρεστή στό Θεό. Αὐτή ἡ γενική ἀρχή ὑπέκρυπτε τά πρῶτα ψήγματα τῆς ἐπερχόμενης διαμάχης γιά τή διαδοχή. Οἱ δύο πρῶτοι χαλίφηδες ἀνῆλθαν στήν ἐξουσία μέ πλήρη ἀποδοχή· πρῶτος ὁ Ἀμπού Μπάκρ (632-634), πού ἔνωσε τούς Ἀραβες στούς πρῶτους μεγάλους κατακτητικούς πολέμους καί στή συνέχεια ὁ Οὐμαρ ἴμπν ἄλ-Χαττάμπ (634-644), πού μέ τήν πολιτική του οὐσιαστικά θεμελίωσε τό ἰσλαμικό βασίλειο. Ἡ ἄνοδος στήν ἐξουσία τοῦ Οὐθμάν ἴμπν Ἀφφάν (644-656) καί ἡ μεροληπτική στάση του προκάλεσε τίς πρῶτες ἐσωτερικές ἔριδες μεταξύ τῶν φυλῶν τοῦ Προφήτη, πού εἶχαν ὡς συνέπεια νά ἀμφισβητηθεῖ τό καθεστῶς τῆς θεοκρατίας. Ἔτσι εἶχαμε τήν ἐμφάνιση τοῦ «νεωτερισμοῦ» (μπίντ'ά), πού θεωρήθηκε αἵρεση ὡς πρός τήν «παράδοση», τή σούννα.

Ἡ δολοφονία τοῦ Οὐθμάν τό 656 προκάλεσε τήν πρώτη φίτνα (διχόνοια) καί τόν 1ο ἐμφύλιο πόλεμο, πού ξέσπασε ἀνάμεσα στίς φατρίες (οὐμμά) τήν ἐποχή τοῦ διαδόχου του Ἄλι (656-661). Ἔτσι οὐσιαστικά σχηματοποιήθηκαν καί τά δόγματα τοῦ πρώτου στήν ἱστορία τοῦ Ἰσλάμ θρησκευτικοῦ σχίσματος. Ἀρκετοί ἀπό τούς κατά καιρούς ἀποστάτες, ἤδη ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Ἀμπού

Μπάκρ, θέλησαν νά δώσουν στίς ἐξεγέρσεις τους καί θρησκευτική διάσταση. Ὑποστήριξαν πώς ἦταν καί αὐτοί προφήτες καί παρουσίασαν «ἀποκαλύψεις» στό ὕφος πού περιεχόνταν οἱ ἀντίστοιχες στό Κοράνι. Τούτη ὅμως τή φορά ἡ ἐξέγερση προσέλαβε τή μορφή εὐρύτερης σύγκρουσης.

«Σία» (Σιϊτικό Ἰσλάμ).

Ἡ φατρία (φυλή) τοῦ Ἄλι (σί'ατ Ἄλι ἢ «σία») στήριξε τή νομιμότητα τῆς ἐκλογῆς του σέ χαλίφη, στό γεγονός ὅτι ἦταν συγγενής ἐξ αἵματος καί ἐξ ἀγχιστείας τοῦ Μωάμεθ καί κατά συνέπεια μόνο ἐκεῖνος μπορούσε νά πάρει τή θεϊκή ἔμπνευσή του καί νά τόν διαδεχθεῖ μετά τό θάνατό του. Ἀργότερα, ὅταν ἡ «σία» πλέον θεωρήθηκε ὡς αἵρεση τοῦ Ἰσλάμ, διατυπώθηκε ἡ θέση πώς ὁ Μωάμεθ μέ ἀναγόρευση (νάς) καί προσωπικό κληροδότημα (οὐάσιγια), διώρισε τόν Ἄλι πνευματικό ἐπιστάτη, *ιμάμη*, καί συγχρόνως τόν ἔχρισε καί κεφαλή τῆς *θεοκρατίας*.

Ἡ ἐκλογή τοῦ Ἄλι σέ χαλίφη ὑποστηρίχθηκε ἐνθέρμως ἀπό τούς *άνσαρίτες*, τούς κατοίκους τῆς Μεδίνας καί «βοηθούς» τοῦ Μωάμεθ μετά τήν Ἐγίρα. Ὡστόσο, ὁ Ἄλι δέν εἶχε μέ τό μέρος του παρά μόνο τούς ἐχθρούς τοῦ Οὐθμάν καί ἔτσι δέν μπόρεσε νά πάρει ἐκδίκηση γιά τή δολοφονία του. Ἡ ἀντιπαράθεσή του μέ τήν χήρα τοῦ Μωάμεθ Ἄ'ισα καί τή φυλή τοῦ Κουράις καί ἡ γνωστή «μάχη τῆς καμήλας» τό 656, οὐσιαστικά προκάλεσαν τή διαίρεση τοῦ Ἰσλάμ στούς ὀπαδούς τῆς ἀριστοκρατίας στή Μέκκα, στή φατρία τοῦ Ἄλι μέ ἔδρα τήν Κούφα καί τούς Οὐμαγιάδες στή Συρία. Ὁ Μωαβίας (Μου'άουιγια) ἀπό τήν πλευρά τῶν Οὐμαγιάδων κατόρθωσε νά νικήσει τόν Ἄλι καί μετά τή δολοφονία τοῦ τελευταίου τό 661, νά παραμείνει ὁ μοναδικός καί ἀδιαφιλονίκητος ἡγεμόνας τοῦ χαλιφάτου, μεταφέροντας τήν ἔδρα του στή Δαμασκό.

Χαριτζίτες (χαουάριτζ).

Αὐτή τήν περίοδο πραγματοποιήθηκε ἡ ἐξοδος (*χαράτζ*) ἀπό κάποιες ἀραβικές φυλές, τούς *Χαριτζίτες (χαουάριτζ)*, οἱ ὁποῖοι κινήθηκαν ἐνάντια στήν ἐξουσία πού καταλαμβανόταν ἀπό σφετεριστές, κυρίως ὅμως ἐπειδή ἡ διανομή τῶν δωρεῶν (*ντιβάν*) ἀπό τόν χαλίφη Οὐμαρ δέν τούς συμπεριλάμβανε. Ἔτσι ἐξέφρασαν πικρία καί πρὸς τή «σία» καί πρὸς τούς Οὐμαγιάδες, ἐνῶ ἡ ἰδεολογία πού σχηματοποιήθηκε μέ ἀφορμή τήν ἐξέγερσή τους, εἶχε ἐντονότατα στοιχεῖα φονταμενταλισμοῦ, ἀφοῦ ὑποστήριξαν πώς μόνο ἡ ἀποκεκαλυμένη ἐντολή τοῦ Θεοῦ μπορούσε νά ὀρίσει τήν ἐξέλιξη τῶν γεγονότων, πού ἀφοροῦσαν τήν *οὐμμα*, ἐνῶ ὁ χαλίφης θά ἔπρεπε νά εἶναι ὁ πιό εὐσεβής μουσουλμάνος καί νά ἐκλεγεῖ καθολικά ἀπό τήν κοινότητα. Σέ μεταγενέστερες περιόδους ὀπαδοί

αὐτοῦ τοῦ δόγματος, τῆς ἱμπαντίγια, ἴδρυσαν βραχύβιες αὐτόνομες κοινότητες στήν περιοχή τῆς Ἀραβίας καί στή Βόρεια Ἀφρική.

Τήν περίοδο ἐκείνη ἡ «σία» πλέον ἔλαβε τό χαρακτήρα μιᾶς πολιτικῆς καί θρησκευτικῆς ἀντιπολίτευσης· πολιτικά στράφηκε ἐναντίον τῶν Οὐμαγιαδῶν, ἐνῶ θρησκευτικά προσδοκοῦσε τήν ἄνοδο τοῦ ὀρθοῦ καί δικαίου ἱμάμη, προσλαμβάνοντας μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου τά στοιχεῖα μιᾶς χιλιαστικῆς σέκτας. Στό πολιτικό σκέλος, ὁ γιός τοῦ Ἰλι, Χουσαίν, φονεύθηκε ἀπό τό διάδοχο τοῦ Μωαβία, Γιαζίντ, στήν περιοχή Κερμπαλά. Ὁ ἀδελφός του, Χάσαν, παραιτήθηκε ἀπό τό ἀξίωμα του καί λίγα ἔτη ἀργότερα τήν ἡγεσία τῆς «σία» ἀνέλαβε ὁ μεγαλύτερος γιός τοῦ Ἰλι, ὁ Μουχάμμαντ. Σημειώνουμε ἐδῶ πῶς πολιτικά ἡ «σία» παρέμεινε συνυφασμένη μέ τήν ἀραβική «ἀριστοκρατία» τῆς οἰκογένειας τοῦ Μωάμεθ. Στό θρησκευτικό σκέλος, κύριοι ὑποκινητές τοῦ σιϊτικοῦ Ἰσλάμ ὑπῆρξαν οἱ μὴ Ἀραβες μουσουλμάνοι, πού προέρχονταν ἀπό τίς τάξεις τῶν Ἰρανῶν *μαουάλι* (=«πελάτες» μίας ἐκ τῶν ἀραβικῶν φυλῶν), πού ἔφεραν μαζί τους ἔντονα τά στοιχεῖα τῆς περσικῆς κουλτούρας. Προσδοκοῦσαν πῶς ὁ ἱμάμης πού θά ἔπρεπε νά ἐκλεγεῖ καί θά ἀναλάβει τήν ἡγεσία τῆς *οὔμμα* θά προερχόταν ἀπό φυσική διαδοχή, θά ἦταν νόμιμος, καθολικῆς ἀποδοχῆς, ἀναμάρτητος καί δίκαιος, ἐπιστάτης καί ἡγέτης τῆς κοινότητος, μέ μία λέξη ὁ «δίκαιος διάδοχος», ὁ *μάχντι*.

Ἀπό τήν πλευρά τους οἱ Οὐμαγιαδες ἀντελήφθησαν τήν ἀντιπαράθεση πού ὑπῆρχε ἀνάμεσα στούς σιίτες καί τούς Χαριτζίτες καί στούς *ἀσράφ*, τούς ἡγέτες τῶν ἀραβικῶν φυλῶν, καί τούς *μαουάλι*, πού προσδοκοῦσαν τή συμμετοχή τους στήν ἐξουσία, καί τήρησαν μία πολιτική πού συντηροῦσε τή διαίρεση καί τίς ἀναταραχές. Ἡ πολιτική δυναστεία πού διαδέχθηκε τούς Οὐμαγιαδες, οἱ Ἀββασίδες, ἔκαναν καί αὐτοί τήν ἐπανάστασή τους στό ὄνομα τοῦ «οἴκου» τοῦ Μωάμεθ, υἱοθετώντας τή θρησκευτική προσδοκία τοῦ δικαίου διαδόχου, τοῦ *μάχντι*. Ἔτσι ξεκίνησαν τήν προπαγάνδα τους στό Χορασάν μέ τό ὄνομα *χασιμίγια*, καί ὑποστηρίχθηκαν στήν Κούφα ἀπό τή «σία». Ὡστόσο ὁ ἀλ-Μανσούρ (754-775), ἦταν ἐκεῖνος πού ἀκύρωσε κάθε πολιτική φιλοδοξία τῆς «σία», προκρίνοντας ἀντί τῆς θρησκευτικῆς νομιμοποίησης, τή νομιμοποίηση ἀπό τή δυναστεία.

Ἡ «σία» ἔπειτα ἀπό μία σειρά ἐξεγέρσεων πού δέν ἀπέφεραν καρπούς, συσπειρώθηκε γύρω ἀπό τούς ἱμάμηδες τῆς γενιᾶς τοῦ Χουσαίν ἱμπν Ἰλι· αὐτή τήν περίοδο ἀναπτύχθηκε ἡ γραμμή τῆς *ζαϊντίγια* (<Ζαϊντ ἱμπν Ἰλι), τῶν ἀπογόνων τοῦ Ἰλι, πού δικαιολογοῦσε τήν ἀνοχή στήν ἐκάστοτε ἐξουσία. Αὐτή

ή αντίληψη μετά τό β΄ ήμισυ τοῦ 9ου αἰ. υἰοθετήθηκε σέ μικρά κρατίδια στή περιοχή τῆς Ὑμεμένης καί τῆς Κασπίας.

Παρατηροῦμε πώς στή διάρκεια τῆς δυναστεία τῶν Ἀββασιδῶν θεμελιώθηκαν μία σειρά ἀπό «ὀρθόδοξες» σχολές δικαίου μέ σημείο ἀναφορᾶς τό Κοράνι καί τίς ἀναγνωρισμένες θρησκευτικές παραδόσεις τῆς πρώιμης περιόδου. Σταδιακά ἡ «σία» παραιτήθηκε κάθε πολιτικῆς φιλοδοξίας καί μετά τό 873 διατυπώθηκε ἡ θέση πώς ὁ 12ος ἰμάμη ἀπό τούς ἀπογόνους τοῦ Ἄλι ἐξαφανίστηκε καί ἔσπασε ἡ ἀλυσίδα τῶν ἰμάμηδων. Ἄντ' αὐτοῦ, ἐμφανίστηκαν κάποιιοι *οὐακίλ* (=ἐξουσιοδοτημένοι), πού ἐλάμβαναν ὁδηγίες ἀπό αὐτόν. Μετά τό 940 καί τό θάνατο καί τοῦ 4ου οὐακίλ, οὐσιαστικά ὁ δεσμός μέ τόν ἰμάμη διεκόπη ὀριστικά. Πλέον ἡ ἔλευση τοῦ *μάχντι* στή σιιτική θεολογία προσέλαβε ἐσχατολογική διάσταση, ἀφοῦ τοῦτο θά συνέβαινε στό τέλος τῶν καιρῶν γιά νά ἀποκαταστήσει τή βασιλεία τοῦ Θεοῦ καί νά ἐγκαθιδρύσει ἕνα κράτος δικαίου. Ἐπρόκειτο γιά τούς ὀπαδούς τοῦ Δωδεκατικοῦ Σιιτισμοῦ.

Ἡ πίστη καί ἡ ζωή τῶν σιιτῶν μουσουλμάνων στηρίχθηκε πλέον στήν ἀρχή τῆς ἀνοχῆς στά φαινόμενα τῆς ἀδικίας, ἀφοῦ προσδοκοῦσαν τήν τελική θριαμβευτική ἔλευση τοῦ *μάχντι*. Τό 16ο αἰ. αὐτή ἡ αντίληψη προσέλαβε ἐπισημη θρησκευτική μορφή, ὅταν ἡ δυναστεία τῶν Σαφαβιδῶν ἀνέδειξε τή «σία τῶν ἰμάμηδων» ἢ «σία τῶν δώδεκα» σέ θρησκεία τοῦ κράτους καί κατέστησε τούς κληρικούς τῆς θεσμοῦ μέ κρατική ὑπόσταση στό Ἰράν.

Ἀποτέλεσμα τῶν ἀλλαγῶν στή «σία» ἦταν ἡ διάσπασή της, ἡ δημιουργία τοῦ σχίσματος «τῶν ἑφτά» καί ἡ ἐμφάνιση μιᾶς μικρότερης μερίδας τῆς *ἰσμαίλιγια*, πού ἀναγνώριζε στό πρόσωπο τοῦ Μουχάμμαντ ἴμπν Ἰσμαίλ τόν ἔβδομο καί τελευταῖο ἰμάμη, πού καί αὐτός πέρασε στήν «ἀφάνεια». Αὐτοί ὀνομάστηκαν Ἐβδομικοί ἢ Ἰσμαηλίτες. Ἀνέπτυξαν μία ἐσωτερική πνευματικότητα πού ἀναζητοῦσε ἕνα κρυμμένο (*μπάτιν*) νόημα στή γραφή. Στίς κατώτερες τάξεις τοῦ λαοῦ ἐφήρμοζαν τή σουννιτική διδασκαλία, σέ ἀνώτερες ὅμως τάξεις ὑπῆρχε μία ἀπόκρυφη φιλοσοφία καί πνευματικότητα. Πίστευαν ὥστόσο στό ἀκέραιο, ὅπως καί οἱ ἄλλοι μουσουλμάνοι, πώς ἡ πίστη δέν εἶχε καμμία ἀξία ἐάν δέν συνδυαζόταν μέ τόν πολιτικό ἀκτιβισμό.

Στά τέλη τοῦ 9ου αἰ. ἐμφανίστηκε μία νέα ομάδα, οἱ *Καρμάτες*, πού πῆραν τό ὄνομά τους ἀπό τόν ἀρχηγό τους Χαμντάν Καρμάτ, καί τό κίνημά τους ἀνέωσε τόν ἐπαναστατικό ἐνθουσιασμό τῆς «σία», κάνοντας λόγο γιά τόν *μαχντί* ἢ *κά'ιμ*, πού θά ἔφερε τήν κοινωνική δικαιοσύνη. Στήν διδασκαλία τους ὑπάρχουν ἀναφορές γιά τόν πεφωτισμένο ἰμάμη, μέ προεκτάσεις σέ θέματα φιλοσοφίας καί ἀποκρυφισμοῦ. Ἡ ἐπαναστατική τους δράση ἐπηρέασε τήν πορεία τοῦ χαλιφάτου

στις αρχές του 10ου αι., λίγο πριν την εισβολή και κυριαρχία των Τούρκων, μέσο βαρές πολιτικές διαστάσεις και έσωτερικές διασπάσεις σε μικρότερα χαλιφάτα.

Η άνοδος των Φατιμιδών τον 10ο και 11ο αι. προκάλεσε τη δημιουργία νέων σχισμάτων στο Ισλάμ. Έμφανίστηκαν οι Δροϋζοι, που λάτρευαν το θεοποιημένο χαλίφη των Φατιμιδών άλ-Χάκιμ (996-1021), και η κίνηση των νιζαρίγια (<Νιζάρ, γιός του Μουστάνσιρ), που εξελίχθηκε σε τρομοκρατικό κίνημα στην Περσία και στη συνέχεια στη Συρία. Η πολυδιάσπαση της «σία» ουσιαστικά προκάλεσε τη δημιουργία της αίρεσης των «ριζοσπαστικών» (γκουλάτ), ενώ είναι πλέον σαφές πως από την άλλη οι σχολές του δικαίου αναπτύχθηκαν με ουσιαστική πρόοδο και σταθερό προσανατολισμό στο κείμενο του Κορανίου και τις διδασκαλίες του Μωάμεθ.

Θεολογικές παραδόσεις

Κωδικοποιώντας τις θεολογικές προεκτάσεις και συνέπειες που επέφερε το σχίσμα των πρώτων έμφυλιών στον κόσμο του Ισλάμ, έχουμε από τη μία τη διχογνωμία για την νομιμότητα των χαλίφηδων, τον φονταμενταλισμό και την αντίσταση των Χαριτζιτών προς κάθε μορφή εξουσίας και την έμμονή της «σία» για την αϋθεντία, που στο πρόσωπο του ιδανικού ιμάμη θά εξασφάλιζε τη σωτηρία της κοινότητας (οϋμμα). Από την άλλη έχουμε την ιδέα ενός δικαίου Θεού, ο οποίος απαιτούσε από τους ανθρώπους να ενεργούν δίκαια, τιμωρούσε τους άμαρτωλούς και επιβράβευε τους πιστούς (δόγμα Χαριτζιτών). Η κανταρίγια (από το κάνταρ) έγινε η θεωρητική βάση πολλών μουσουλμάνων θεολόγων, που πίστευαν ότι από το Θεό δέν μπορεί να προέρχονται ενέργειες που παραβιάζαν το αίτημα για δικαιοσύνη, και ότι δέν υπάρχει δίκαιη κρίση χωρίς έλευθερία βούλησης, μία θεολογία που ήλθε σε αντιπαράθεση με την παραδοσιακή γραμμή που βασιζόταν στο κείμενο του Κορανίου και τη σούννα του Μωάμεθ.

Την ίδια περίοδο αναπτύχθηκε ο θεωρητικός «λόγος» ή «συζήτηση» για το Θεό και τον κόσμο, δίδοντας ώθηση στο καλάμ, που έμφανίστηκε για να προσπίσει την καθαρή πίστη. Σταδιακά επήλθε ο διαχωρισμός της νομικής έπιστήμης, που είχε τεράστια επίδραση στην ισλαμική ευσέβεια, από τη θεολογία, του φίκχ (νομική έπιστήμη) από το ίλμ (γνώση που περιέχεται στην αποκάλυψη). Η θεωρία που ανέπτυξαν οι θεολόγοι του καλάμ, χρησιμοποιούσε εύρεως φιλοσοφικούς όρους δανεισμένους από την έλληνική σκέψη και τη χριστιανική διδασκαλία, με αποτέλεσμα μετά τον 8ο αι. να αναπτυχθεί μία ισλαμική φιλοσοφία με δάνεια από τον νεοπλατωνισμό και τά έργα του Άριστοτέλη.

Βασικές αρχές τῆς διδασκαλίας τοῦ καλάμ ἦταν ἡ «δικαιοσύνη» τοῦ Θεοῦ ἀπέναντι στήν ἀνθρώπινη ἐλευθερία, ἡ «ὁμολογία τῆς ἐνότητας», δηλαδή ἡ προβολή και ὑπεράσπιση τοῦ μονοθεϊσμοῦ.

Ἀνέκυψε ὡστόσο καί τό ζήτημα ἐάν ἐγγυητής τῆς νομιμότητας στό Ἰσλάμ ἦταν ἡ παράδοση ἢ τό χάρισμα. Στήν μία πλευρά εἴχαμε τούς ἀπόγονους τῆς περσικῆς ἀριστοκρατίας, παλαιότερα τούς *μαουάλι*, ἐνῶ στήν ἄλλη τούς ὀπαδούς τῆς ἀναπτυσσόμενης ἰσλαμικῆς παράδοσης, ὅπου λειτουργοῦσε ὡς πρότυπο ὄχι ὁ χαρισματικός ἡγέτης, ἀλλά ἡ χαρισματική κοινότητα. Σταδιακά ἄρχισε μία προσπάθεια νά ὑπάρξει συνδιαλλαγή τῆς παραδοσιακῆς γραμμῆς, πού προέτασσε τό γράμμα τῆς κορανικῆς ἀποκάλυψης καί τήν πρακτική τοῦ ἀρχικοῦ Ἰσλάμ, μέ τή «σία», πού θεωροῦσε τόν ἱμάμη ὡς ἐξουσιοδοτημένο ἐρμηνευτή τῆς θεϊκῆς βουλήσεως. Εἰσηγητής μιᾶς τέτοιας στάσεως ὑπῆρξε ὁ χαλίφης ἄλ-Μα'μούν (ἀρχές 9ου αἰ.), χωρίς ὅμως νά κατορθώσει νά φέρει ἀποτελέσματα μέ τήν τακτική τοῦ συμβιβασμοῦ.

Τό 848 ἡ «*σούννα τοῦ Προφήτη*» (κωδικοποιημένη παράδοση), ἐπανῆλθε στήν ἀρχική της θέση στήν πρακτική τῆς *οὔμμα*. Ἀναπτύχθηκε τό δόγμα στή βάση τοῦ κειμένου τοῦ Κορανίου, χωρίς θεωρητική ἐρμηνεία. Στά μέσα τοῦ 10ου αἰ. εἶχε διατυπωθεῖ ἡ σουννιτική θεολογία, ἐνῶ οἱ σχολές τοῦ δικαίου διοίκησαν τήν ὀρθόδοξη, τήν παραδοσιακή ἐκδοχή τοῦ Ἰσλάμ. Ὅλες οἱ ἄλλες θεωρίες καί διδασκαλίες, «*σία*», *χαουάριτζ*, *μούρτζι'α*, *τζαχμίγια* καί *μου'τάλιζα*, ἀντιμετωπίστηκαν ὡς αἰρέσεις, ἐναντι τῶν ὁποίων συγκροτήθηκε ἡ ὀρθόδοξη ὁμολογία πίστεως στό Ἰσλάμ.

Οἱ βασικές θέσεις τῆς σουννιτικῆς θεολογίας ὑπῆρξαν:

α. Ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀντιληπτή ἀπό τόν ἄνθρωπο δι' ἀποκαλύψεως, στήν πραγματικότητα ὅμως παραμένει ἀσύλληπτη.

β. Οἱ ἐνέργειες τοῦ ἀνθρώπου καθορίζονται ἀπό τό Θεό καί ἡ μοίρα του εἶναι προκαθορισμένη.

γ. Ἡ ὁμολογία τοῦ Ἰσλάμ ἐξασφαλίζει τή δικαιολόγηση τῶν ἐνεργειῶν τοῦ πιστοῦ, χωρίς νά ἀποτελεῖ ἐγγύηση ἀπόλυτης πίστεως.

Πρέπει νά παρατηρήσουμε ἐδῶ πώς οἱ σχολές δικαίου ὑπῆρξαν ἐκεῖνες πού μετέφεραν μέ πιστότητα τήν ὀρθόδοξη ἐκδοχή τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἰσλάμ. Ἀκόμη ἡ μυστικιστική ἐσωτερίκευση καλλιέργησε τή βεβαιότητα τῆς σωτηρίας καί τή γνώση τοῦ Θεοῦ.

Ἡ *μουτάζιλα* παρέμεινε πολύ δυσνόητη γιά τή μεγάλη πλειοψηφία τῶν μουσουλμάνων. Ὁ *άσαρισμός* ἔγινε ἡ κυρίαρχη φιλοσοφία τοῦ σουννιτικοῦ Ἰσλάμ, ἦταν δέ μᾶλλον ἓνα μυστικό καί διαλογιστικό σύστημα, πού ἐνθάρρυνε

τούς πιστούς νά βλέπουν παντοῦ τή θεϊκή παρουσία, ἐνῶ ἦταν συγγενής μέ τό πνεῦμα τῆς σαρία. Ἡ μίμηση τοῦ Μωάμεθ, τῆς ζωῆς του, τῶν ἔργων του, καθιστοῦσε τούς πιστούς μουσουλμάνους ἀρεστούς στό θέλημα τοῦ Θεοῦ. Μέχρι τά μέσα τοῦ 10ου αἰ. ἡ εὐσέβεια τῆς σαρία εἶχε καθιερωθεῖ σ' ὀλόκληρο τό χαλιφάτο. Τήν περίοδο ἐκείνη ὑπῆρχαν τέσσερις ἀναγνωρισμένες νομικές σχολές, ἡ Χαναφί, ἡ Μαλικί, ἡ Σαφιή καί ἡ Χανμπαλί, οἱ ὁποῖες δέν εἶχαν ιδιαίτερες διαφορές μεταξύ τους.

Οἱ Σουννίτες μουσουλμάνοι παρέμειναν ἐνωμένοι κυρίως γιά πολιτικούς λόγους, τιμοῦσαν τό Μωάμεθ καί τούς τέσσερις χαλίφηδες. Δέν υἱοθέτησαν τή θέση τῶν Σιιτῶν, πού ὑποτίμησαν τό ρόλο τῶν τριῶν πρώτων χαλίφηδων καί θεωροῦσαν ὡς μόνο νόμιμο τόν Ἄλι. Γι' αὐτούς ἡ ἐνότητα τῆς κοινότητος, τῆς οὔμματος, ἦταν τό πρῶτο καί κύριο μέλημα.

Ἐσωτερικὰ κινήματα

Τήν περίοδο τῶν Ἀββασιδῶν ἐμφανίστηκαν καί τά πρῶτα ἐσωτερικὰ κινήματα, μέ ὀπαδούς πού ἐμφάνιζαν διανοητικές ἢ μυστικιστικές τάσεις καί προχωροῦσαν σέ μία διαφορετική ἐρμηνεῖα τῆς Ἰσλαμικῆς θρησκείας. Ἔτσι ἀναδύθηκαν τέσσερις σύνθετες μορφές ἰσλαμικῆς φιλοσοφίας καί πνευματικότητος καί οἱ ἰδέες τους κρατήθηκαν μυστικές ἀπό τόν πολύ λαό. Οἱ ἰδέες τῶν ἐσωτερικῶν δέν θεωροῦνταν ἀπό τούς ἴδιους αἰρετικές. Ἄλλωστε στό Ἰσλάμ δέν συναντοῦμε σημαντικά δόγματα, ὅπως στό Χριστιανισμό. Σέ κάθε περίπτωση οἱ ὀπαδοί τοῦ ἐσωτερισμοῦ τηροῦσαν στό ἀκέραιο τούς πέντε «στύλους» τοῦ Ἰσλάμ, ἄρα κατ' ἀρχήν, δέν ἐτίθετο θέμα ὅτι περεξέκκλιναν τῆς παραδόσεως.

Τό πρῶτο ἐσωτερικόν κίνημα ὑπῆρξε ὁ Δωδεκατικὸς Σιιτισμὸς καί τό δεύτερο οἱ Ἰσμαηλίτες· καί γιά τίς δύο θρησκευτικές σέκτες ἀναφερθήκαμε παραπάνω.

Τό τρίτο ἐσωτερικόν κίνημα, ἡ φιλοσοφία (φαλσάφα) ξεκίνησε μέσα ἀπό τήν πολιτιστική ἀναγέννηση τῆς ἐποχῆς τῶν Ἀββασιδῶν καί τῆς ἐπαφῆς μέ τήν ἑλληνική φιλοσοφία, ἐπιστήμη καί ἰατρική. Οἱ φιλόσοφοι (φαῖλασούφ) πίστευαν ὅτι ὁ ὀρθολογισμὸς ἦταν ἡ ὑψηλότερη μορφή θρησκείας καί ἤθελαν νά συσχετίσουν τίς πιό ὑψηλές ἐνοράσεις μέ τήν ἀποκάλυψη τοῦ Κορανίου. Παρέμεναν ἀπολύτως εὐσεβεῖς καί πιστοί στίς ἐπιταγές τοῦ Κορανίου.

Τό τέταρτο ἐσωτερικόν κίνημα ὑπῆρξε ὁ σουφισμὸς. Ὁ εὐσεβὴς ἀσκητισμὸς (ζούχντ), στὸν ὁποῖο εἶχε τίς ρίζες του, ἡ λατρεία τοῦ Θεοῦ στό ὑπερέραν (ἰμπάντα) καί ἡ μυστικιστικὴ ἔκσταση (φανά), μαζί μέ τήν ἀπλή πίστη καί τόν ἀποκρυφισμὸ βρῆκαν ἐφαρμογὴ καί ἔκφραση στοὺς μουσουλμάνους

μυστικιστές σούφι (ή ονομασία προέρχεται από τό χονδρό μάλλινο ένδυμα (τασάουουφ) τών άσκητών). Ἡ ανάπτυξη τῆς έννοιας τοῦ δίκαιου Θεοῦ, όδήγησε πολλούς ανθρώπους καί στό Ἰσλάμ, ὅπως στόν Ἰουδαϊσμό καί στό Χριστιανισμό στήν έγκατάλειψη τών έγκοσμίων καί στόν άσκητισμό. Οί σούφι αναζήτησαν τή σωτηρία στήν απομάκρυνση, ένῶ θεωροῦσαν ὅτι τοῦτο βρίσκεται σέ αναλογία πρός τήν κλήση τοῦ Μωάμεθ, ὁ ὁποῖος προσεγγίστηκε από τό Θεό, ὅταν βρισκόταν μακριά από τούς ανθρώπους. Κατόρθωσαν νά γεφυρώσουν τήν απόσταση πού ὑπῆρχε ανάμεσα στήν θρησκεία τοῦ νόμου, τήν ὀρθολογιστική γνώση (ζιλμ) καί τή θρησκεία τῆς διαισθητικῆς γνώσεως (μάριφα). Κατά τήν περίοδο τών πρώτων Ἀββασιδῶν ὁ σουφισμός παρέμεινε περιθωριακό κίνημα. Σέ σχέση μέ αὐτόν τό μυστικισμό ὑπῆρξαν καί αποκλίσεις, ὅπως ὁ μυστικισμός τῆς «μέθης», ἡ μυστικιστική φώτιση, ὁ σουφιτικός μονισμός καί πολυθεϊσμός τοῦ Ἰμπν Ἀραμπι (12ος-13ος αἰ.), οἱ ὁποῖες χαρακτηρίστηκαν ὡς αἱρέσεις.

Ἡ σουφίγια ἔγινε ὁ σύνδεσμος νέων μορφῶν θρησκευτικῆς κοινότητας. Δημιουργήθηκαν τά πρώτα μυστικιστικά τάγματα από τά τέλη τοῦ 10ου αἰ., ὅπου οἱ νέοι μυημένοι (μουρίντ) άκολουθοῦσαν ἕνα δάσκαλο μέ κῦρος καί προσωπικότητα. Τά τάγματα τών σούφι υἱοθέτησαν τή μέθοδο καί τό πνεῦμα τῆς σουννιτικῆς παραδόσεως καί ὁ δρόμος τους κατέστη έκφραση τῆς ισλαμικῆς εὐσεβείας. Αὐτή ἡ ἐπικοινωνία καί συμφιλίωση ἔπαιξε ἐξόχως σημαντικό ρόλο στήν ὀλοκλήρωση τῆς ισλαμικῆς κοινωνίας.

Στήν περίοδο τών Ὀθωμανῶν Τούρκων αναπτύχθηκαν τά λεγόμενα δερβισικά τάγματα, μεταξύ τών ὁποίων καί ἡ σχισματική *μπεκτασίγια*. Περισσότερα από ἕκατό ἄλλα σουννιτικά καί σιιτικά τάγματα ἐμφανίστηκαν καί δραστηριοποιήθηκαν στό χῶρο τοῦ Ἰσλάμ. Ὡστόσο, οἱ νομικοί πάντα στηλίτευαν τούς «νεωτερισμούς» τών ταγμάτων.

Οἱ μουσουλμάνοι μεταρρυθμιστές θεωροῦσαν ψεύτικες τίς ἐσωτεριστικές μορφές τοῦ Ἰσλάμ καί προσπαθοῦσαν νά ξαναβροῦν τήν άγνότητα τῆς πρώτης οὔμμα. Τόν 9ο καί 10ο αἰ. ἡ φιλοσοφία τους, τό *φίκχ* καί οἱ πρακτικές τους εἶχαν τίς ρίζες τους στό Κοράνι καί τό Μωάμεθ.

Μακαριώτατε, Σεβασμιώτατε, Θεοφιλέστατοι, σεβαστοί πατέρες,
κυρίες καί κύριοι σύεδροι,

Διαπιστώσαμε λοιπόν πώς ὁ χαρακτήρας τῆς πρώτης θρησκείας τῆς οὔμμα, ἡ φιλοσοφία, ὁ νόμος καί ἡ πνευματικότητα τοῦ Ἰσλάμ εἶχαν κυρίως πολιτική προέλευση. Στούς ἐπόμενους αἰῶνες τό χαλιφάτο ἤχημασε, ὅμως δέν ἄργησε νά περιέλθει καί σέ περίοδο παρακμῆς· τό γεγονός ὅμως ὅτι εἶχε ἤδη ἀποξενωθεί κατά πολύ από τίς βασικές ἀρχές τοῦ Ἰσλάμ, ἔδωσε μία νέα

προοπτική, ὥστε νά θεωρηθεῖ αὐτή ἡ πολιτική ἐξέλιξη ὡς μία μορφή ἀπελευθέρωσης. Ἐτσι ἀμέσως μετά τήν κατάρρευση του, μέχρι τά μέσα τοῦ 13ου αἰ. ἐπετελέσθη κατ' οὐσίαν μία θρησκευτική ἐπανάσταση, τά στάδια τῆς ὁποίας σκιαγραφήθηκαν στήν παροῦσα ἀνακοίνωση. Ἡ ἐπιρροές ἦταν πρὸς κάθε κατεύθυνση, καί πρὸς τοὺς ἀπλοῦς πιστοὺς καί πρὸς τοὺς λογίους καί διανοουμένους. Ἡ πνευματική ἀνανέωση τοῦ Ἰσλάμ ἦταν ἡ ἀπάντηση στήν πολιτική πτώση τοῦ χαλιφάτου. Ἡ νέα θρησκεία, χωρίς κρατική ὑποστήριξη, κατόρθωσε νά ἐπαναπροσδιοριστεῖ καί νά ἐπιβιώσει καί στήν οὐσία νά γεννηθεῖ ἓνας πραγματικά μουσουλμανικός λαός, χωρίς ἐθνικές καταβολές καί ἀγκυλώσεις.